

УДК [94:323.282](477.51)

О. В. НОСЕНКО*

УКРАЇНСЬКА ХАТИНЬ

На підставі архівних документів, свідчень очевидців розповідається про один із методів нацистської окупаційної влади – боротьби з партизанами під час Другої світової війни – спалення населених пунктів разом з мирним населенням на прикладі трагедії селища Корюківка Корюківського району Чернігівської області.

Ключові слова: Друга світова війна; Корюківська трагедія; злочин проти мирного населення; окупаційна влада; партизани; Хатинь.

Неймовірно велика кількість загиблого мирного населення стала найтрагічнішою ознакою Другої світової війни. Це були не лише супутні втрати воюючих сторін під час бойових дій, а головним чином результати свідомої і послідовної політики нацистських окупантів стосовно цивільного населення окупованих країн, особливо тих, де чинився опір завойовникам. Нацисти запровадили механізм кругової відповідальності мирного населення за акції партизанів. Так, у розпорядженні військового коменданта міста Чернігова від 6 листопада 1941 р. говорилося: “<...> Хто підтримує зв’язок з партизанами, надає їм продукти харчування або приміщення, буде розстріляний<...>”.

Проти населення сіл, що не підкоряється цьому розпорядженню, будуть вжиті найбільш суворі заходи з колективною відповідальністю¹.

Окремим видом злочинів проти мирного населення є знищення населених пунктів разом із його мешканцями.

Ці жорстокі дії окупантів відображені у видрукуваному наказі командування 489-го піхотного полку під назвою “Пам’ятка німецької перемоги”, що була знайдена у вбитих гітлерівських офіцерів. У ній зазначалося: “Пам’ятай: для величі і перемоги Німеччини, для своєї особистої слави ти повинен убити рівно 100 росіян. У тебе немає серця і нервів, на війні вони не потрібні. Знищ у собі жалість і співчутливість – вбивай кожного росіянина, радянського, не зупиняйся, якщо перед тобою старий чи жінка, дівчинка чи хлопчик, вбивай – цим ти врятуєш себе від загибелі, забезпечиш майбутнє своїй сім’ї і прославишся на віки²”.

* Носенко Олена Володимирівна – начальник відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Державного архіву Чернігівської області.

І гітлерівці виконували ці нелюдські вказівки свого командування. Дії цих *вояків* вражають нас своєю жорстокістю і через 70 років.

Символом нацистського терору на окупованих територіях колишнього СРСР стала білоруська Хатинь. Всесвітньовідома трагедія села Хатинь, спаленого разом з усіма його мешканцями в ході каральної операції, цинічно названої фашистами “Зимнее волшебство”, є одним із жахливих прикладів політики окупаційної влади.

Це сталося 22 березня 1943 р. Окупанти увірвалися до села, оточили його. Мешканці Хатині нічого не знали про те, що вранці за 6 км від їхнього села партизанами була обстріляна автоколона нацистів, у результаті чого був вбитий німецький офіцер. Усіх мешканців села – жінок, дітей, літніх людей вигнали з будинків і зачинили в колгоспному хліві, який обклали соломною, облили бензином та підпалили. Тих, хто виривався з вогню, розстрілювали з кулемета. Село було повністю спалене.

Знищення майже 7 тисяч мирних жителів українського містечка Корюківка, що на Чернігівщині, донедавна було маловідомим фактом.

Корюківка – місто, районний центр на півночі Чернігівської області, що розкинулося на обох берегах річки Бреч, за 100 км від Чернігова. До Другої світової війни Корюківка була селищем міського типу, в якому за переписом населення 1939 р. мешкало 9 838 осіб³.

У роки війни корюківські ліси стали центром партизанського руху на Чернігівщині. Тут діяло декілька партизанських загонів, які в липні 1942 р. були об’єднані в партизанське з’єднання під командуванням Олексія Федорова.

Уже в грудні 1941 р. нацистами було розстріляно 7 партизанських розвідників, у січні 1942 р. знищено до 300 осіб єврейської національності, у лютому того ж року розстріляно 131 особу з партизанських сімей і сімей районних партійних працівників. З лютого до листопада мали місце поодинокі страти, а у листопаді 1942 р. були вбиті всі цигани – 12 осіб.

Повне знищення мирного населення було проведено 1–2 березня 1943 р.⁴

Починалося все у лютому 1943 р., коли партизани повернулися на Чернігівщину з Брянщини й розташувалися в лісах на Каменському хуторі. Вони розпочали збір продуктів у селах, що викликало лютість німців – окупанти відразу спалили низку населених пунктів Чернігівщини: Гуту Студинецьку, Тихоновичі, частину Перелюбу, заарештували членів сімей партизанів. Десятки жінок і дітей чекали страти в корюківській в’язниці.

Командир взводу Феодосій Ступак (його дружину розстріляли німці, смерті у в’язниці чекали сини 12 та 13 років) запропонував відбити заручників. Заступник командира Микола Попудренко, який на час від-

сутності Федорова (був у Москві) виконував обов'язки командира, дав команду здійснити напад на містечко⁵.

У ніч на 27 лютого 1943 р. партизани розгромили фашистський гарнізон Корюківки. Окупантів партизани знищили в бою, вціліла лише група, яка засіла в цегляному будинку лікарні. З полону партизани звільнили 97 арештантів. Одночасно влаштували диверсії на залізничній станції, підірвали майстерні, склад пального, ешелон і міст.

Уже вранці 1 березня 1943 р. з Щорса в Корюківку за наказом генерала Адольфа Хойзінгера прибув каральний загін гітлерівців. Населений пункт було оточено. Усіх мешканців групами по 50–100 чоловік зганяли у великі будинки і розстрілювали.

В акті Корюківської районної комісії з встановлення і розслідування злочинів, скоєних німецько-фашистськими загарбниками, від 2 вересня 1944 р. зазначено: “<...> каральний загін гестапо під виглядом боротьби з партизанами провів дику розправу над мирним населенням у селищі Корюківка. Гестапівці загнали мирне населення до приміщень громадських установ (ресторан, земельний відділ, театр, робітничий клуб та ін.) нібито для перевірки документів. Коли довірливі громадяни прийшли на вказане місце, гестапівці почали поголовне знищення присутніх шляхом розстрілу. Після цього примусово заганяли населення до вказаних приміщень і там розстрілювали. Так заганяли людей для розстрілу декілька разів. Окрім цього загони жандармерії на околицях міста обходили будинки і на місці розстрілювали усіх присутніх (чоловіків, жінок, дітей).

2 березня 1943 р. будівлі громадських установ і будинки громадян були підпалені, і селище Корюківка, разом з трупами розстріляних мешканців, було спалено, за винятком окремих будинків. Усього за ці дні було по-звірячому замучено 7 тисяч чоловік.

Персональним обліком, проведеним в селищі Корюківка, вдалося встановити 1 388 осіб, інші – 5 612 жертв – їх стать і вік невідомі”⁶.

Внаслідок цієї каральної акції з 1 300 дворів спалено 1 290⁷.

Ось як про ці жахливі події згадував Всеволод Дагаєв: “<...> приблизно годині о десятій ранку 1 березня 1943 р. машини з німцями почали під'їздити до контори рафінадного заводу, неподалік я жив на квартирі. Напередодні ми з дружиною вирішили переїхати на квартиру в Олексіївку. Я пішов, щоб знайти підводу і перевезти речі. Коли повернувся, мене не пропустили, почали в мене стріляти. Я сховався в будинку метрів за десять від ресторану <...>.

Коли зрозумів, що прокляті фашистські кати виїхали, зайшов до ресторану і побачив там гори вбитих людей і калюжі крові. В Олексіївці, куди я відразу пішов після цього, було те саме: в будинках і просто на подвір'ї лежало по 20–30 трупів. Частина будинків із трупами гітлерівці спалили першого дня. На другий день тривало те саме. Були випадки, коли людей живими кидали у вогонь”⁸.

У доповіді Чернігівської обласної комісії з встановлення і розслідування злочинів, скоєних німецько-фашистськими загарбниками на території області з вересня 1941 по вересень 1943 рр., від 16 березня 1945 р. зазначено: “<...> Одночасно з містом Корюківка повністю спалене робітниче селище поблизу Корюківки – Олексіївка, де у вогні згоріло 304 людини різного віку та статі”⁹.

Зі свідчень корюківчан, які вижили, випливає, що мешканці, які нібито повинні були передбачити злочинні дії окупаційної влади, зовсім не очікували тотального винищення населення досить великого містечка. Розповіла Лідія Нікитенко: “<...> ми до останнього сподівалися, що все закінчиться тільки перевіркою документів. Навіть коли то там, то там чулися постріли, не тікали. Вже, коли майже навіжені люди бігли нашою вулицею голі і босі, розказуючи, що в центрі стріляють людей, ми і вирішили сховатися в погребі. Там разом з нами сиділо 18 чоловік...”¹⁰.

Кати не жаліли нікого, вбивали всіх підряд: “...моя маленька донька лежала в мене на грудях, коли в нас почали стріляти в ресторані. Заганяли туди нас, як худобу на бойню... Фашист поцілів мені в око... і я більше нічого не пам’ятаю. Трьох моїх діточок було вбито. Навіть поховати їх не довелося... спалили їх клятві кати”, – згадував Євген Римар¹¹.

Карателі прочісували село, хапали людей і живцем кидали в палаючі хати. Віра Сильченко, яка сховалася в копиці сіна, бачила, як нелюди кинули у вогонь її матір, сестру й невістку¹².

Вцілілі корюківчани сховалися або втекли в ліс; частина з них через кілька днів повернулася, здебільшого – це люди похилого віку. Але 9 березня 1943 р. карателі повернулися, щоб добити вцілілих. Ось як про продовження цієї трагедії згадує Лідія Скрипка: “[9 березня] <...> наумівською дорогою <...> просувалися підводи корюківчан з пожитками. Люди забирали й вивозили все, що залишилося після погрому. Я бігла і хотіла потрапити на якусь з підвод. Аж тут – кулеметна черга. Дівча впало в бур’яни і притихло. А фашисти автомобілем заїхали наперед підводам і зупинили їх. Майже всіх людей вивезли до колишньої цегельні, заштовхавши в піч для вижарювання цегли, облили їх гасом і підпалили. Того ж дня нелюди на Камишанці [район Корюківки – упорядн.] повитягували з підпіч спалених хат стареньких бабусь, які повернулися додому, завели їх до сараю, облили гасом і підпалили. Звірствували як хотіли”¹³.

У білоруській Хатині у вогні згоріло 149 мешканців села, з них 75 дітей віком до 16 років. У Корюківці – понад 7 000 ні в чому не винних людей, ось імена деяких з них:

Горова Олександра Іванівна – 78 років,
Мурачова Олександра Яківна – 75 років,

Мойсеєнко Софія Харламівна – 65 років,
 Мойсеєнко Микола В. – 42 роки,
 Мойсеєнко Горпина Василівна – 43 роки,
 Мойсеєнко Олександр Миколайович – 7 років,
 Мойсеєнко Василь Миколайович – 4 роки,
 Мойсеєнко Ганна Миколаївна – 2 роки,
 Мойсеєнко Микола Миколайович – 3 місяці¹⁴.

Підрозділи Червоної армії вступили в Корюківку за два тижні, 19 березня 1943 р., однак зустрічати визволителів із квітами вже було нікому.

Сповна відчули на собі всю лють і людиноненависницьку політику Третього Рейху прості люди. За роки Другої світової війни нацисти закатували мільйони громадян різних держав, не роблячи розподілу між жертвами за національністю, статтю, віком, знищили тисячі міст і сіл.

За період окупації Чернігівської області у 1941–1943 рр. гітлерівці спалили, повісили, розстріляли, закатували 127 778 мирних жителів¹⁵.

Таких звірств, які були вчинені в Корюківці, історія ще не знала. Корюківська трагедія дійсно сприймається як вияв політики тотального винищення, у даному випадку – українського народу.

¹ Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. Р-1376, оп. 8, спр. 6, арк. 3.

² *Наріжний Б. М.* Горобінова заграва. – К., 1988. – С. 150.

³ Держархів Чернігівської обл., ф. Р-5226, оп. 5, спр. 1-а, арк. 66.

⁴ Там само, ф. П-470, оп. 5, спр. 283, арк. 20–21.

⁵ *Павленко С.* Чорний понеділок Корюківки. – Чернігів, 2008. – С. 109.

⁶ Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3013, оп. 1, спр. 26, арк. 22–22 зв.

⁷ Там само, ф. П-470, оп. 5, спр. 283, арк. 20.

⁸ Там само, ф. П-470, оп. 5, спр. 516, арк. 58.

⁹ Там само, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 101, арк. 13.

¹⁰ *Нікитенко Л. В.* Свідчення очевидця корюківської трагедії 1 березня 1943 року. [Текст]: Матеріали зібрані О. Толкачовою / Л. В. Нікитенко. – Архів Корюківського історичного музею, 2011.

¹¹ Вінок безсмертя: Книга-меморіал. – К., 1988. – С. 50.

¹² Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 5, спр. 516, арк. 53.

¹³ *Бутко С. В., Макаренко Т. В.* Корюківка, 1943: злочин проти людяності. – Чернігів, 2010. – С. 55.

¹⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3013, оп. 1, спр. 26, арк. 23–24, 33 зв.

¹⁵ Там само, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 101, арк. 11.

На основании архивных документов, воспоминаний очевидцев рассказывается об одном из методов нацистской оккупационной власти – борьбы с партизанами в период Второй мировой войны – сожжение населенных

пунктов вместе с мирными жителями на примере трагедии поселка Корюковка Корюковского района Черниговской области.

Ключевые слова: Вторая мировая война; Корюковская трагедия; преступление против мирного населения; оккупационная власть; партизаны; Хатынь.

On the basis of archival documents, the information of eye-witnesses the author tells about the one of the methods of the Nazi occupation power – the fight against the partisans during the Second World War – the burning of the inhabited localities with the inhabitants on the example of the tragedy of the Kryukivka village of Kryukivka District of Chernihiv oblast.

Keywords: The Second World War; the Kryukivka village; the crime against the peaceful population; the occupational power; the partisans; Khatyn.